

Michał Zych*
Roman Zych**

Rzeszów, lata 1944–1947: działalność Domu Ludowego przy ul. Tannenbauma 7 – na podstawie afiszów informacyjnych

Wojewódzki Dom Kultury w Rzeszowie to jedna z najstarszych instytucji kultury; w ciągu prawie osiemdziesięciu powojennych lat ewoluował od poziomu lokalnej świetlicy związkowej do instytucji o zasięgu wojewódzkim i ogólnopolskim. O działalności instytucji na jej stronach internetowych można m.in. przeczytać:

Wojewódzki Dom Kultury w Rzeszowie jest jedną z najdłużej istniejących w regionie instytucji kultury. Tu rozpoczynały swą działalność renomowane dziś instytucje artystyczne, związki twórcze i stowarzyszenia kulturalne, tutaj rodziły się pomysły wielu imprez i działań zarówno lokalnych, jak i tych wykraczających poza granice miasta, województwa, a także kraju, które do dziś wpływają na wizerunek kulturalny Rzeszowa i naszego województwa. Żywa jeszcze w regionie tradycja i bogata kultura ludowa ciągle inspiruje działalność WDK. (...) Za zasługi dla kultury ludowej Wojewódzki Dom Kultury otrzymał prestiżową nagrodę im. Oskara Kolberga¹.

* Michał Zych, Wojewódzki Dom Kultury w Rzeszowie.

** Roman Zych, Podkarpackie Centrum Edukacji Nauczycieli w Rzeszowie, III LO im. C. K. Norwida w Rzeszowie.

¹ <https://wdk.kulturapodkarpacka.pl/o-nas> (dostęp: 10.07.2024).

Obecnie WDK w Rzeszowie, mieszczący się przy ulicy Stefana Okrzei 7, jest instytucją kultury podległą Samorządowi Województwa Podkarpackiego.

1. Dom Ludowy przy ulicy Tannenbauma 7

Wojewódzki Dom Kultury mieści się w słynnej kamienicy, w okresie międzywojennym należącej do fundacji Adolfa Tannenbauma. Budowana w latach 1926–29 należała do największych i najnowocześniejszych inwestycji budowlanych realizowanych w Rzeszowie w latach dwudziestych XX w.

Inicjatywa gminy żydowskiej powołania placówki kulturalnej i sportowej pojawiła się na początku wieku XX po tym, jak w 1905 r. władze Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” zdecydowały o nieudostępnianiu odtąd własnej sali na potrzeby organizacji i wszelkich wydarzeń odbywających się w języku hebrajskim. W Rzeszowie zawiązały się zatem stowarzyszenie i spółdzielnia o nazwie „Beth-Jehuda”; ich celem było m. in. wybudowanie Żydowskiego Domu Ludowego. W okresie międzywojennym w rzeszowskim środowisku żydowskim działało kilka partii i organizacji politycznych („Aguda”, „Mizrachi”, „Poalej Syjon” i „Bund”) oraz kilka organizacji młodzieżowych („Ha-Szomer ha-Cair”, „Dror”, „Bejtara” i „Akiwa”, Żydowskie Towarzystwo Muzyczne i Dramatyczne, Żydowski Związek Akademicki „Makabea”, Żydowskie Towarzystwo Szkoły Ludowej).

W Żydowskim Domu Ludowym fundacji Adolfa Tannenbauma zgromadzono bibliotekę liczącą ok. 50 tys. woluminów. Siedzibę miał tu żydowski klub sportowy „Bar Kochba” – jego zawodnicy odnosili liczne sukcesy, m.in. w zawodach bokserskich organizowanych na terenie województwa lwowskiego.

Pierwszy plan budynku przedstawili w 1911 r. rzeszowscy architekci, Ludwik i Karol Holzerowie. „Projekt Gmachu

Stowarzyszenia Beth Jehuda na parceli 105/1 przy ulicy Ogrodowej” przedstawiał monumentalny dwukondygnacyjny budynek nawiązujący do romańskiej i gotyckiej architektury obronnej, a w obrębie pseudoryzalitu wejściowego – do stylu mauretańskiego. Właśnie w stylu mauretańskim, będącym wyrazem fascynacji kulturą Orientu, powstało w Europie m.in. wiele dziewiętnastowiecznych synagog. Jak się okazuje, neoromański i neogotycki kostium gmachu ma ideowe uzasadnienie². Projekt nie doczekał się realizacji, głównie z braku zasobów finansowych, później rozpoczęła się I wojna światowa. Do zaniechanej idei budowy Żydowskiego Domu Ludowego (miał być miejscem kształcenia nie tylko młodzieży żydowskiej, lecz i młodzieży polskiej) powrócono w połowie lat dwudziestych ubiegłego wieku. Wybrano koncepcję autorstwa krakowskiego architekta Rudolfa Handa, opartą na formach architektonicznych właściwych cywilizacji łacińskiej, wyrażającej asymilację społeczności żydowskiej w kulturze zachodniej.

Budowę Domu Ludowego rozpoczęto ostatecznie w 1926 roku dzięki finansowemu wsparciu Fundacji im. Adolfa Tannenbauma w Rzeszowie. (...). Ostatecznie do realizacji wybrano projekt „Fundacja im. Adolfa Tannenbauma w Rzeszowie – Budowa Domu Ludowego na parceli 105/1–2 przy ulicy Ogrodowej w Rzeszowie” z 1925 roku. (...) Żydowski Dom Kultury w czasie oddania do użytku był najnowocześniejszym budynkiem w mieście. W całym gmachu zastosowano konstrukcję żelbetonową, budynek wyposażony był w indywidualne instalacje wodociągową, kanalizacyjną, centralnego ogrzewania, elektryczną, telefoniczną oraz wentylacyjną. Między piwnicami a parterem

² H. Wachtel, *Dom Ludowy Bet Am i Fundacja im. Adolfa Tannenbauma w Rzeszowie*, Rzeszów 1929, s. 9.

kursowała winda. Pod względem wyposażenia obiekt ten wyprzedził w Rzeszowie o niespełną dekadę nowoczesne budownictwo epoki Centralnego Okręgu Przemysłowego³.

Il. 1–2. Źródło: Fotopolska.eu. Ocalić od zapomnienia
(<https://fotopolska.eu/1839314,foto.html>, dostęp: 12.07.2024).

Ulica A. Tannenbauma, lata 1940–1941

Na zdjęciu mieszkaniac rzeszowskiego getta. W tle widoczna otwarta brama getta i Żydowski Dom Ludowy. Teren getta obejmował dużą część starego miasta na południowy wschód od Rynku aż po ul. Lwowską, ul. Króla Kazimierza i ul. Szpitalną. Likwidacja getta nastąpiła 7 lipca 1942 r. Skan pochodzi z książki Franciszka Kotuli *Losy rzeszowskich Żydów 1939–1944*.

Kronika tamtych dni, Rzeszów 1999

Po wojnie kamienica nadal pełniła funkcję kulturalną. W 1949 r. zapadła decyzja o przekształceniu świetlicy

³ K. Chomiczewska, *Przegląd architektury Jakuba, Ludwika i Karola Holzerów na podstawie wybranych projektów ze zbiorów Archiwum Państwowego w Rzeszowie*, „Prace historyczno-archiwalne” 2015, t. XXVII (<https://www.erzeszow.pl/1073-zabytki-rzeszowa/68036-ciekawostki-o-rzeszowskich-zabytkach/78014-o-symbolicznej-architekturze-najnowocześniejszego-budynku-rzeszowa-lat-20-xx-wieku-czyli-zydowskiego-domu-kultury.html>, dostęp: 10.07.2024).

związkowej w Powiatowy Dom Kultury Związków Zawodowych, ten w 1953 r. przemianowano na Wojewódzki Dom Kultury Związków Zawodowych. Status placówki państwowej Wojewódzki Dom Kultury uzyskał w 1957 r., kiedy to w Rzeszowie powstała, jedna z pierwszych w Polsce, tzw. Poradni Kulturalno-Oświatowych. Odtąd rozwijał się tu system poradnictwa i instruktażu dla amatorskiego ruchu artystycznego, zorganizowano bibliotekę repertuarową, która powiększała swe zbiory i dbała o biblioteki działające w podległych, powiatowych placówkach kulturalno-oświatowych. Zanim po licznych transformacjach sformalizowana została działalność WDK jako instytucji o szerokim *spectrum* działań kulturalnych, po II wojnie światowej były tu organizowane liczne wydarzenia kulturalne, których rodzaj i specyfikę oddają zachowane afisze informacyjne. Na tej m.in. podstawie można stwierdzić, że w okresie powojennym Dom Ludowy wypełniał zapisy statutowe obecnego Wojewódzkiego Domu Kultury w Rzeszowie. W uchwale Sejmiku Województwa Podkarpackiego ustanawiającej statut instytucji (rozdz. II § 4) zapisano: „Celem działania Wojewódzkiego Domu Kultury jest przygotowanie społeczeństwa do aktywnego uczestnictwa w kulturze, a także tworzenie warunków dla rozwoju jego aktywności kulturalnej”⁴. Po wojnie mniejszość żydowska nie korzystała z obiektu.

Dostęp do wspomnianych druków akcydensowych ułatwiła digitalizacja zbiorów dokonana przez Mateusza Witczuka, pracownika WDK w Rzeszowie. Wymieniane poniżej afisze są w dyspozycji Wojewódzkiego Domu Kultury w Rzeszowie.

⁴ Uchwała nr XLI/712/17 Sejmiku Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie z dnia 28.08.2024 r. w sprawie nadania Statutu Wojewódzkiemu Domowi Kultury w Rzeszowie.

2. Specyfika druków afiszowych

W potocznym rozumieniu terminy „afisz” i „plakat” traktowane bywają zamiennie, pomimo licznych i, wydawałoby się, oczywistych różnic. Oba terminy trafiły do polskiej terminologii z zagranicy (głównie Francji i Niemiec)⁵.

W latach 20. w języku polskim używano tych określeń wymiennie. Według przyjętej w Polsce terminologii, afiszem (z fr. *l'affiche*) nazywano drukowane ogłoszenie umieszczane w miejscach widocznych, powiadamiające o mającej się odbyć imprezie publicznej (...) Afisz oddziałuje za pomocą tekstu. Plakat (z niem. *das Plakat*) to również ogłoszenie, lecz ujęte w artystyczną szatę drukarską, malarską bądź graficzną. Afisz jest formą wcześniejszą (...) i jako rodzaj reklamy rozpowszechnił się w XVII i XVIII w. Do wieku XIX przetrwał w podobnym kształcie (napis drukowany, uzupełniony ornamentem roślinnym lub geometrycznym, często w formie bordiury). Rozwój tej formy artystycznej, czyli przekształcenie w plakat, związany był z doskonaleniem technik graficznych⁶.

W polskim piśmiennictwie początkowo obydwu pojęć używano wymiennie; z czasem do języka potocznego przeszedł „afisz” jako ogłoszenie zawierające tekst bez ozdób, określenie „plakat” w domyśle zawiera przymiotnik „artystyczny”⁷. Typowy afisz jako druk czysto informacyjny jest zazwyczaj rodzajem

⁵ B. Krasieńska, *Afisz a plakat – problemy definicji. Wstęp do badań*, „Annales Universitatis Pedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” 2016, R. XIV, s. 205.

⁶ A. Szablowska, T. Gronowski, *Sztuka plakatu i reklamy*, Warszawa 2005, s. 56.

⁷ *Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna*, t. 12, Wydawnictwo Gutenberg, Kraków 1929, s. 277.

rzemiosła, forma plakatu zaś jest również jedną z dziedzin sztuki. Dobry plakat zawiera niewiele tekstu – jedno chwytliwe, przyciągające wzrok zdanie w zupełności wystarczy. Tekst powinien być prosty, dobitny, dostosowany do określonej grupy odbiorców. O sile plakatu decyduje jego strona graficzna⁸. Głównym celem afisza jest przekaz treści, toteż nie zawiera skomplikowanych kompozycji liter niczych ani rozbudowanych form graficznych⁹. Afisz jest formą pierwotną wśród popularnych druków akcydensowych.

Nawet obecnie, w dobie Internetu i mnogości tzw. mediów społecznościowych, nadal częsty nośnik reklamowy to afisz lub plakat. Dlaczego? Afisze i plakaty są stosunkowo tanie w produkcji, można je rozwiesić w wielu miejscach. To doskonała forma reklamy *outdoorowej*, kiedy celem zabiegów jest skuteczne przekazanie informacji lub pozyskanie nowych klientów.

W czasach tradycyjnego zecerstwa do druku afiszów stosowano specjalne czcionki, tzw. czcionki afiszowe, ze względu na wielkość często wykonywane z materiałów tańszych niż stop drukarski, najczęściej z drewna drzew owocowych lub odpowiednich tworzyw. Afisze drukowano na produkowanym specjalnie do tych celów tzw. papierze afiszowym, bardziej odpornym na działanie czynników atmosferycznych i alkaliów zawartych w klejach. Zwykle papier afiszowy był cieńszy od plakatowego¹⁰.

Najbardziej rozpowszechnionym w Polsce był afisz rozmiarów 63 cm na 95 cm (w USA rozmiar afisza wynosił 290 cm na 640 cm, był więc ok. 25 razy większy i przy ruchliwych arteriach komunikacyjnych doskonale spełniał funkcję reklamową).

⁸ <https://www.google.com/search?client=firefox-bd&q=Znaczenie+afiszy+i+plakat%C3%B3w> (dostęp: 11.07.2024).

⁹ Tamże.

¹⁰ <https://grafton.com.pl/slownik/co-to-jest-afisz> (dostęp: 11.07.2024).

Rzeszowskie afisze, podobnie jak te z innych miast, najczęściej zawierały nazwę i adres instytucji kultury, utrwalając w pamięci mieszkańców ich położenie w obrębie miasta¹¹.

Podczas rzeszowskiej „Nocy Muzeów” w maju 2024 r. zaprezentowano oryginalne afisze informujące o wydarzeniach kulturalnych i sportowych w budynku przy dawnej ulicy Tannenbauma 7, obecnie Okrzei 7. Powodem przygotowania niniejszego opracowania było m.in. duże zainteresowanie zwiedzających tematyką ekspozycji.

3. Krótka historia rzeszowskich druków akcydensowych

Jak się wydaje, pierwszym zawodowym drukarzem rzeszowskim był Franciszek Siekielski, drukarnię założył on w 1840 r.¹² Jan Andrzej Pelar w 1856 r. odkupił od żony Sekielskiego drukarnię, stanowiącą masę spadkową, łącząc dwie firmy drukarskie. Firma Pelara wkrótce weszła do grona najlepszych drukarni na terenie Galicji i przez prawie czterdzieści lat była jedyną drukarnią w mieście¹³. Pelar wyposażał ją w nowoczesny sprzęt sprowadzany głównie z Niemiec. Trzon wydawnictwa stanowiły druki akcydensowe zamawiane przez instytucje państwowe, samorządowe, kulturalne, oświatowe oraz towarzystwa i spółki. Firma prowadziła ożywioną działalność księgarską połączoną z wypożyczalnią książek¹⁴. Od 1904 r. drukarnię i księgarnię Pelara odziedziczył i prowadził spowinowacony z nim, absolwent prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego, Henryk Czerny.

¹¹ M. Sławek-Czochara, *Lubelski afisz i plakat filmowy w zbiorach Archiwum Państwowego w Lublinie i Muzeum Lubelskiego z okresu międzywojennego*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2018, nr 4, s. 360.

¹² A. Jagusztyn, *Dzieje drukarstwa i księgarstwa w Rzeszowie w latach 1840–1939*, Rzeszów 1974, s. 21.

¹³ Tenże, *Z przeszłości Drukarni Udziałowej 1883–1939*, Rzeszów 1966, s. 127.

¹⁴ Tenże, *Dzieje drukarstwa i księgarstwa w Rzeszowie w latach 1840–1939*, s. 25–26.

W 1882 r. koncesję na prowadzenie drukarni w Rzeszowie otrzymał inny mieszkaniec Galicji, pochodzenia węgierskiego, Edward Arvay, w młodości pracujący w słynnej warszawskiej firmie drukarskiej i wydawniczej „Gebethner i Wolff”. W 1890 r. Arvay otrzymał koncesję na prowadzenie biura ogłoszeń – wiązało się to m.in. z drukiem akcydensów, zwanych potocznie „drukami arvayowskim” (ogłoszenia, afisze i klepsydry), co było związane również z możliwością plakatowania. Do druku firma używała kolorowych farb i różnych krojów czcionek. Dowodem uznania dla pracy rzeszowskich drukarzy było odznaczenie firmy medalem na wystawie we Lwowie w 1884 r. Od roku 1885 przez wiele kadencji Edward Arvay wchodził w skład Rady Miejskiej Rzeszowa.

Oprócz wyżej wymienionych, działalność prowadziły drukarnie: Diamanada (założona w 1897 r.) i Mojżesza Goldberga przy ul. Matejki 22 (od 1903 r.). Goldberg w nazwie firmy używał również nazwiska właściciela koncesji drukarskiej, Polaka, Zygmunta Kisielewskiego. W latach 1905–1911 drukowano tu m.in. „Tygodnik Rzeszowski”, funkcjonowała ona do II wojny światowej.

W 1925 r. do spółki z Henrykiem Czernym przystąpił rzeszowski księgarz Jan Uzarski i firma przybrała nazwę „J.A. Pellar i S-ka”, od kwietnia 1935 r. drukarnię dzierżawił Bolesław Bonarowski¹⁵.

Po licznych fuzjach i przejęciach, na rzeszowskim rynku drukarskim w 1926 r. pojawiła się Drukarnia Udziałowa, z własnym biurem plakatowania i licznymi agendami utworzonymi przez E. Arvaya. Drukarnia Udziałowa była oficyną akcydensową; pod tą nazwą przetrwała do 1946 r.

¹⁵ <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/r/179-rzeszow/99-historia-spoleczności/137976-historia-spoleczności> (dostęp: 23.07.2024).

Drukarnia Udziałowa - Spółka z ogran. odpow. - w Rzeszowie.

KARTA UDZIAŁOWA.

Potwierdzamy, że na podstawie podpisanego kontraktu Spółki, uchwalonego na Walnym Zgromadzeniu członków dnia 30-go października 1923 w Rzeszowie

Własnoręczny podpis właściciela karty udziałowej:

Pan

jest współwłaścicielem „Drukarni Udziałowej” - Spółki z ogran. odpow. - w Rzeszowie z udział

co zanotowano w Księdze Udziałów pod L.

Przełanie względnie podział współwłasności może nastąpić tylko po uprzednim zgłoszeniu w Dyrekcji Spółki, a za zezwoleniem Rady Nadzorczej.

Rzeszów, dnia 1 listopada 1923.

DYREKCJA:

pieczęć: *br. Zych*
podpis:

Zanotowania Dyrekcji dotyczące zmiany własności	
Data	
Data	
Kartę powyższą unieważniono dnia / 19.....	
DYREKCJA:	

II. 3. Drukarnia Udziałowa Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością w Rzeszowie, Karta udziałowa 1923 r.

Źródło: <https://onebid.pl/pl/akcje-i-obligacje-drukarnia-udzialowa-spolka-z-organ-odpow-w-rzeszowie-karta-udzialowa-1923r/267078> (dostęp: 12.07.2024)

Firma posiadała koncesję na rozklejanie afiszów i innych ogłoszeń, rozlepiano je na metalowych bębnach (słupach ogłoszeniowych). W książce zamówień Drukarni Udziałowej za 1926–1939 r. można znaleźć 22 tytuły zamawianych periodyków prasowych¹⁶. Ostatnim przedwojennym, pierwotnie akcjonariuszem, później właścicielem Drukarni Udziałowej był

¹⁶ <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/r/179-rzeszow/99-historia-spoleczności/137976-historia-spoleczności> (dostęp: 23.07.2024).

Franciszek Ślusarczyk, legionista, redaktor naczelny pisma „Ziemia Rzeszowska” i pierwszy po wyzwoleniu prezydent miasta Rzeszowa, którą to funkcję pełnił do 1949 r.¹⁷ W sierpniu 1923 r. Drukarnia Udziałowa wykupiła zagrożoną upadkiem drukarnię Arvaya. Drukarnia Udziałowa posiadała własną papiernię, która w 1938 r. przeszła na własność Franciszka Ślusarczyka¹⁸.

Drukarnia Udziałowa, z siedzibą w okolicy obecnego Placu Farnego, była rzeszowską spółką z ograniczoną odpowiedzialnością; środki na finansowanie działalności pozyskiwała dzięki rejestrowanym w Księdze Udziałów imiennym kartom udziałowym oraz bieżącej działalności wydawniczej. Rejestr udziałów stanowił podstawę do podziału zysków spółki. Na widniejącej powyżej karcie udziałowej z 1 listopada 1923 r. dyрекcję spółki reprezentuje ks. dr Józef Jałowcy, katecheta rzeszowskich szkół średnich, społecznik, organizator parafii Chrystusa Króla w Rzeszowie i jej pierwszy proboszcz¹⁹. Józef Jałowcy był jednym z trzech dyrektorów drukarni. Funkcje dyrektorskie pełnili także Franciszek Ślusarczyk i Franciszek Romb²⁰. Drukarnia Udziałowa była polską spółką konkurującą z drukarniami prowadzonymi przez rzeszowskich Żydów.

W latach 1928–1939 istniała nielegalna drukarnia „Veritas”, która utrzymywała związki z KPP, co mogło przyczynić się do jej zamknięcia przez policję w 1929 r. Na krótko jej lokal i urządzenia nabył Izaak Reizner, produkujący druki akcydensowe.

¹⁷ A. Jagusztyn, *Z przeszłości Drukarni Udziałowej 1883–1939*, s. 127.

¹⁸ Tamże, s. 135.

¹⁹ <https://przeczycap.l/pl/home/ks-dr-jozef-jalowcy> (dostęp: 12.07.2024).

²⁰ A. Jagusztyn, *Dzieje drukarstwa i księgarstwa w Rzeszowie w latach 1840–1939*, s. 92.

Od 1936 r. na rzeszowskim rynku drukarskim funkcjonowała firma „Technodruk” Mendela Schipperta, mająca skromne urządzenia drukarskie²¹.

W latach 1919–1939 w Rzeszowie drukowano 26 periodyków, przeważnie tygodników.

Po 1939 r. Drukarnia Udziałowa i Drukarnia J.A. Pelara i S-ki angażowały się na rzecz ruchu oporu – Armii Krajowej. Drukarze nieśli pomoc Żydom zamkniętym w rzeszowskim getcie. Od maja 1949 r. Drukarnia Udziałowa działała pod nazwą Drukarni Miejskiej. W grudniu 1949 r. z drukarni J.A. Pelara utworzono Oddział Krakowskich Zakładów Graficznych, a to z kolei przedsiębiorstwo od 1954 r. przemianowano na Rzeszowskie Zakłady Graficzne²².

Dużą, a w przypadku niektórych główną, część asortymentu rzeszowskich drukarni stanowiły akcydensy, w tym afisze informujące o wydarzeniach kulturalnych, sportowych, edukacyjnych, gospodarczych i społecznych²³. Akcydensy zazwyczaj mają układ typograficzny – związane były z projektowaniem i wykorzystaniem liter i znaków drukarskich, ze wzajemnymi relacjami pomiędzy nimi. Typografia wiązała się z układem graficznym, np. przygotowywanych projektów graficznych afiszów w celu uzyskania przejrzystej i czytelnej formy²⁴. Duże znaczenie miała redakcja tekstu informacyjnego²⁵.

²¹ Tamże, s. 96–97.

²² Tamże, s. 105–107.

²³ A. Jagusztyn, *Bibliografia druków tłoczonych w drukarniach Rzeszowa w latach 1843–1939*, Rzeszów 1973, s. 5.

²⁴ Tamże, s. 9.

²⁵ Znacznie więcej wiadomości nt. przeszłości drukarstwa i księgarstwa w dawnym Rzeszowie znaleźć można w cytowanych opracowaniach Andrzeja Jagusztyna.

4. Wydarzenia artystyczne: spektakle, koncerty, rewie i zabawy taneczne

W dniach 30 lipca – 2 sierpnia 1944 r. na wschodnich przedpolach miasta trwała druga bitwa o Rzeszów. Armia Czerwona ze wspierającymi ją oddziałami Armii Krajowej 2 sierpnia 1944 r. pokonała Niemców. Rzeszów został wyzwolony spod prawie pięcioletniej hitlerowskiej okupacji. Z dnia na dzień działalność podjęły m.in. urzędy państwowe i samorządowe, w tym instytucje oświatowe i kulturalne.

Dom Ludowy Fundacji Adolfa Tannenbauma powrócił do kulturotwórczej roli w zmienionej sytuacji społecznej i politycznej okresu tzw. Polski Ludowej. Od jesieni 1944 r. ówczesny Dom Ludowy przy ul. Tannenbauma 7 nawiązywał do specyfiki imprez sprzed wybuchu wojny. Swoje miejsce znalazła w nim rzeszowska scena teatralna i od września 1944 r. do 31 stycznia 1945 r. funkcjonowała jako Teatr Narodowy.

Późniejsze zmiany nazwy instytucji to: Teatr Ziemi Rzeszowskiej (luty 1945–luty 1948), Teatr Miejski (1948–1931 stycznia 1949), ponownie Teatr Ziemi Rzeszowskiej (od lutego 1949). Pod nazwą Teatr im. Wandy Siemaszkowej rzeszowska scena teatralna działa od 21 grudnia 1957 r.²⁶

Już jesienią 1944 r., gdy na zachodnich ziemiach trwały jeszcze walki z hitlerowskim okupantem, w Rzeszowie formował się pierwszy powojenny zespół teatralny. Działo się to na mocy postanowień resortu Kultury i Sztuki PKWN²⁷. Afisz wzywał „wszystkich Kolegów Aktorów do natychmiastowego zgłoszenia się celem podjęcia pracy dla dobra Sceny Polskiej”.

²⁶ <https://encyklopediateatru.pl/teatry-i-zespoly/854/teatr-ziemi-rzeszowskiej> (dostęp: 15.07.2024).

²⁷ Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego. PKWN działał od 21 lipca do 31 grudnia 1944 r.

XIX-4 10-1/1944

2658

TEATR NARODOWY W RZESZOWIE

RESORT KULTURY I SZTUKI PKWN
POSTANOWIENIEM Z DNIA 7 PAŹDZIERNIKA 1944 ZARZĄDZIŁ

**UTWORZENIE
TEATRU NARODOWEGO
W RZESZOWIE**

W związku z powyższym Dyrekcja Teatru Narodowego w Rzeszowie wzywa wszystkich Kolegów-Aktorów do natychmiastowego zgłoszenia się celem podjęcia pracy dla dobra Sceny Polskiej

Ponieważ grono aktorskie uległo zdekompletowaniu, Dyrekcja zaangażuje również pewną ilość zaawansowanych AMATORÓW (EK) i RECYTATORÓW (EK)

Dyrekcja zaangażuje także do orkiestry symfonicznej następujących muzyków:

Dyrygenta,	Kornecistów,
Pianistów,	Trąbkarzy,
Skrzypków,	Puzonistów,
Violistów,	Tenorzystów,
Violonczelistów,	Waltornistów,
Kontrabasistów,	Basów,
Fleecistów,	Kotły i perkusję,
Klarnecistów,	Hartlistów,
Oboistów,	Saksofonistów,
Fagocistów,	Fantazystów

Równocześnie Dyrekcja Teatru zatrudni następujących pracown. admin. i techn.:

1 lekarza,	4 garderobiane,
1 sekretarza,	4 sprzątaczkę,
2 buchalterów,	2 malarzy-dekoratorów,
1 stenotypistkę,	1 fryzjera-perukarza,
3 kasjerki,	1 krawca,
6 bieterów,	1 krawczynię,
8 robotników scenicznych,	2 stolarzy,
1 maszynistę sceny,	1 tapicera
1 elektrotechnika-mechanika,	

Zgłoszenia przysyłać sekretariat w gmachu Teatru Narod. w Rzeszowie (ul. Tannenbauma 7) codziennie od 10-13 godz.
WYNAĞRODZENIE WEDŁE UMOWY. — W kasynie teatru czynna będzie stołownia dla wszystkich pracowników teatru

Il. 4. Źródło: Afisz informacyjny. Archiwum WDK w Rzeszowie

Jak czytamy w ogłoszeniu: „grono aktorskie uległo zdekompletowaniu, a Dyrekcja zaangażuje również pewną ilość zaawansowanych amatorów i recytatorów”. Ponadto dyrekcja

wyrażała chęć zatrudnienia dyrygenta i muzyków do orkiestry symfonicznej oraz pracowników administracyjnych i technicznych niezbędnych do uruchomienia teatru. Zgłoszenia przyjmowano codziennie w sekretariacie Teatru Narodowego w Rzeszowie przy ul. Tannenbauma 7, codziennie w godz. 10.00–13.00. Wynagrodzenie oferowano „wedle umowy”, w kasynie teatru miała być zapewniona „stołówka dla wszystkich pracowników teatru”. Nie sposób ustalić miejsca wydrukowania ogłoszenia: nie ma ono żadnych dodatkowych informacji.

Od początku funkcjonowania powojennego zespołu teatralnego pracowała w nim słynna lwowska aktorka, Neonilla Kilar (1906–1993), matka wybitnego kompozytora, Wojciecha Kilara. Rodzina Kilarów mieszkała w Rzeszowie w latach 1944–1949. Teatr dramatyczny założony w 1944 r. jako Teatr Narodowy pracował pod kierownictwem wybitnej krakowskiej aktorki i reżyserki – Wandy Siemaszkowej; na jego deskach debiutowali m.in. tak znakomici artyści, jak: Kazimierz Dejmek, Adam Hanuszkiewicz, Ignacy Machowski i Marian Łącz – wówczas aktor amator, zarazem popularny piłkarz miejscowej Resovii i trzykrotny reprezentant Polski²⁸. Kazimierz Dejmek mieszkał w Rzeszowie od 1936 do 1946 r. Od 1943 r. był partyzantem w szeregach Batalionów Chłopskich i Armii Krajowej. W 1944 r. debiutował w rzeszowskim teatrze jako Jaśko w „Weselu” Stanisława Wyspiańskiego. W 1946 r. w Rzeszowie zdał eksternistyczny egzamin aktorski²⁹.

²⁸ *Od Wesela do Pana Tadeusza*, wydawnictwo Teatru im. Wandy Siemaszkowej w Rzeszowie, E. Fudala (oprac.), Rzeszów 2010 (<https://erzeszow.pl/516-historia/7351-teatr-im-wandy-siemaszkowej.html>, dostęp: 15.07.2024).

²⁹ J. Kwiatkowski, *Dejmek. Bohater mimo woli*, [w:] *dziennikteatralny.pl* (<http://www.dziennikteatralny.pl/artykuly/dejmek-bohater-mimo-woli.html>, dostęp: 20.07.2024).

Na przełomie 1945 i 1946 r. teatr otrzymał nową siedzibę w gmachu dawnego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” (wybudowanego w 1890–1900 r.³⁰), budynek do potrzeb teatralnych adaptowano jeszcze w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w.

Zanim teatr znalazł wreszcie siedzibę przy obecnej ul. Sokoła 7/9, kilka lat mieścił się w Domu Ludowym przy ul. Tannenbauma, która za okupacji nosiła nazwę *nomen omen* Teatralnej.

W poznawaniu specyfiki pracy ówczesnych rzeszowskich instytucji kultury warto przyjrzeć się materiałom informującym o wydarzeniach organizowanych w latach 1944–1947 w Domu Ludowym przy ul. Tannenbauma 7 w Rzeszowie, a opisanych na zachowanych afiszach zarchiwizowanych przez Bibliotekę Narodową i w pewnej części będących w posiadaniu rzeszowskiego WDK.

Już od 4 do 7 września 1944 r. podówczas w sali Teatru 9 Dywizji Piechoty Wojska Polskiego przy ul. Tannenbauma (bez podania numeru budynku), uczniowie I Gimnazjum i Liceum w Rzeszowie skupieni w Kole Literacko-Artystycznym im. Ludwika Solskiego „odegrali” dramat romantyczny „Karpaccy górale” autorstwa Józefa Korzeniowskiego, po raz pierwszy wydany w Wilnie w 1843 r. Afisz wydrukowany przez Drukarnię Miejską w Rzeszowie początek przedstawienia zapowiadał na godz. 17.00. Bilety na uczniowski spektakl można było nabyć w kasie teatru w cenie 20 i 40 zł. Warto dodać, że w tym czasie uczniem I Gimnazjum i Liceum w Rzeszowie był Jerzy Grotowski, reżyser teatralny, teoretyk teatru, pedagog i jeden z największych reformatorów teatru XX w.

³⁰ <https://www.erzeszow.pl/1073-zabytki-rzeszowa/23108-objekty-uzytecznosci-publicznej/23116-gmach-towarzystwa-gimnastycznego-sokol.html> (dostęp: 15.07.2024).

Po świętach Bożego Narodzenia, 27 i 28 grudnia 1944 r., przed pierwszym po wyzwoleniu miasta Sylwestrem, Teatr Kolejarzy przy Okręgowym Związku Zawodowym Kolejarzy w Rzeszowie zapraszał na komedię w trzech aktach „Ciotka Karola”, wystawianą w tutejszym Domu Ludowym. Farsa Brandona Thomasa miała premierę w 1892 r. w Bury St. Edmunds; grano ją na Broadwayu w 1948 r., a jej ekranizacji dokonał Dawid Butler w 1952 r. Na afiszu nazwiska 10 wyszczególnionych aktorów przypisano kreowanym przez nich rolom. Skrupulatnie odnotowano, że wśród aktorów-kolejarzy było trzech studentów uniwersytetu.

Po traumie wojennej widzom zaproponowano lekki repertuar w reżyserii Bolesława Ziemby. Afisz informował: „Rzecz dzieje się w Anglii”. Dekoracje wykonała osoba o nazwisku Patyś. Przewidziano atrakcje muzyczne – antrakty wypełniała muzyka w wykonaniu orkiestry pod batutą „obywatela Mikosia”.

Dodatkową atrakcją była dobrze ogrzana sala, o czym także informował afisz. Widowisko rozpoczynało się o godz. 15.00, co zapisano w wersji nieco archaicznej: „3.00 popołudniu”. Afisz lojalnie ostrzegał spóźniających się: „Z chwilą rozpoczęcia przedstawienia drzwi na salę będą zamknięte”, zapominając zapewne o przepisach przeciwpożarowych. Bilety, dziś powiedzielibyśmy – w przedsprzedaży – można było nabyć u Piotra Fica, którego sklep z artykułami spożywczymi znajdował się obok budynku Poczty przy ul. Stanisława Moniuszki w Rzeszowie. Dobrą zabawę podkreślały pionowo zapisane slogany: „Humor – Satyra!” (powiedzenie powszechnie nadużywane w polskich przedwojennych komediach filmowych), gwarantowane były „Bomby śmiechu”, co współcześnie zamienilibyśmy na równie militarystycznie brzmiące „Salwy śmiechu”. Świetną robotę graficzną wykonał zecer składający druk ogłoszenia. Z wprawą i wyczuciem wykorzystano powierzchnię afisza:

drukarni zmieścił dużą ilość tekstu w układzie horyzontalnym i wertykalnym, z różną wielkością tzw. czcionek bezszeryfowych. Wadą afisza jest nieczytelna nazwa drukarni, a redaktor tekstu nie zadbał o wymienienie imion wielu widniejących na afiszu osób.

Interesująco zapowiadał się wydrukowany na afiszach i opracowany przez Drukarnię Udziałową w Rzeszowie repertuar teatralny na tydzień od 3 do 8 lutego 1945 r. W czasie gdy wciąż ważyły się losy III Rzeszy Niemieckiej, na wyzwolonych ziemiach Podkarpacia Teatr Ziemi Rzeszowskiej proponował widzom aż trzy nowe sztuki: „Lekkomyślną siostrę”, komedię Włodzimierza Perzyńskiego z 1904 r.³¹; „Jego wielką miłość” do tekstu Franciszka Lipińskiego³², literata, malarza, animatora twórczości muzycznej i literackiej (zm. w Rzeszowie w 1983) oraz trzyaktowy spektakl operetkowy „Tylko ty...” Waltera Kollo.

Takie i tym podobne afisze informacyjne powszechnie i skutecznie popularyzowały coraz bogatszy repertuar teatru w ostatnich trzech miesiącach II wojny światowej.

Inny afisz prezentuje spektakle w dniach 20–25 lutego 1945 r., z podobnym repertuarem scenicznym. Bilety zwyczajowo były dostępne w kasie teatru od godz. 10.00 do 16.00.

Repertuar teatralny drukowany był zwykle w Drukarni Udziałowej, a później w Drukarni Miejskiej w Rzeszowie.

Na przełomie lutego i marca 1945 r. Zespół Artystów Scenicznych i Estrad z Przemyśla (ul. Grodzka 11) wystawił na scenie Teatru Ziemi Rzeszowskiej trzyaktową sztukę „Świat bez mężczyzn” autorstwa Aleksandra Engla i Juliusza (Jula)

³¹ https://pl.wikipedia.org/wiki/Lekkomy%C5%9Blna_siostra (dostęp: 19.07.2024).

³² <https://www.erzeszow.pl/43-kultura/7215-ludzie-kultury/8821-lipinski-franciszek.html> (dostęp: 19.07.2024).

Horsta. Funkcję kierownika i reżysera 11-osobowej przemyskiej trupy teatralnej w składzie: Olga Firekova, Eligia Krupińska, Joanna Nuckowska, Helena Horoszko, Amalia Wicińska, Józef Kotowski, Janusz Nowak, Tadeusz Nemeczek, Jerzy Haehne i Jan Rapacz pełnił Janusz Nowak. Spektakl rozpoczynał się o godz. 16.30. Bilety można było zakupić w kasie teatralnej. Afisz opracowała i wydrukowała rzeszowska Drukarnia Udziałowa.

7 lipca 1945 r. PKWN wydał dekret o utworzeniu województwa rzeszowskiego (Dz.U. z 1945 r. nr 27, poz. 168) określający jego granice. Postanowienia weszły w życie 18 sierpnia 1945 r.³³, a już prawie 4 miesiące wcześniej podjęto starania o pozyskanie kompetentnych pracowników mających organizować w Rzeszowie działalność kulturalną. 1 kwietnia 1945 r. w budynku Teatru Ziemi Rzeszowskiej rozpoczynał się kurs dla kierowników zespołów artystycznych oraz „Przewodników Kultury i Sztuki”. Cena trzymiesięcznego kursu wynosiła 300 zł. Zgłoszeń kandydatów i kandydatek oczekiwano w Powiatowym Referacie Kultury i Sztuki Starostwa w Rzeszowie, w pokoju 16, w godzinach urzędowania. Funkcjonowanie przygotowawczego Studium Dramatycznego należałoby potraktować jako specjalistyczną działalność kulturowo-edukacyjną. Afisz jako druk akcydensowy o charakterze informacyjnym wykonano zgodnie z obowiązującą techniką typograficzną, z wykorzystaniem różnej wielkości czcionek i prostej ornamentyki graficznej. Nacisk położono na słowo „Kurs”, podkreślając możliwość zdobycia kompetencji w zakresie sztuki aktorskiej.

³³ A. Plęś, *Dlaczego Rzeszów został stolicą województwa*, Nowiny24.pl, z dnia 16.08.2014 (dostęp: 12.07.2024).

W dniach 17–22 kwietnia 1945 r. Teatr Ziemi Rzeszowskiej oprócz przedstawień oferował publiczności dwa koncerty symfoniczne. Od 17 do 20 kwietnia codziennie, na zmianę, wystawiano sztukę „Gdzie diabeł nie może” – trzyaktową komedię Romana Niewiarowicza, a jako „lekki repertuar” oferowano komedię „Grube ryby” Franciszka Bałuckiego (premiera 1881 r.). Reżyserem spektaklu był Władysław Konarski³⁴.

Obiekt przy ul. Tannenbauma 7 pełnił nie tylko różne funkcje w zakresie szeroko rozumianej działalności kulturalnej. Z afiszów informacyjnych dowiadujemy się, że prócz imprez o charakterze kulturalnym i artystycznym odbywały się też – towarzyskie i charytatywne. Dla przykładu, zespół Teatru Wojewódzkiego Komendy Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie w sobotni wieczór 14 kwietnia 1945 r. urządzał „Wielką Zabawę Taneczną” pod hasłem „Wszystko dla Warszawy!”, na jej odbudowę miano przeznaczyć część dochodu z imprezy. O atrakcyjności wydarzenia stanowił tani i obfity bufet, co szumnie zapowiadał afisz, i występy artystów, z dziesięcioosobową orkiestrą jazzową pod dyрекcją Zbigniewa Wróbla. Ten gatunek muzyczny w okresie międzywojennym uprawiano z powodzeniem, a niezbyt przychylnym okiem spoglądała nań komunistyczna władza ludowa³⁵. Sytuację tę ilustruje film „Ekscentrycy” w reżyserii Janusza Majewskiego. Ceny biletów – 30 zł, na zniżki liczyć mogli tylko żołnierze Ludowego Wojska Polskiego (20 zł). Na afiszu brak sygnatury drukarni, w której ogłoszenie powstało.

W sobotę, 17 listopada 1945 r., podobną imprezę towarzyską zorganizował Miejski Zarząd Związku Walki Młodych w Rzeszowie. ZWM był komunistyczną organizacją młodzieżową,

³⁴ https://pl.wikipedia.org/wiki/Grube_ryby (dostęp: 21.07.2024).

³⁵ K. Karpiński, *Był jazz. Krzyk jazz-bandu w przedwojennej Polsce*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2014.

w latach wojny miał grupy bojowe, utworzony w podziemiu w 1943 r. przez byłych członków Komunistycznego Związku Młodzieży Polskiej, Organizację Młodzieży Socjalistycznej „Życie” i Związek Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej „Spartakus” (założony z inicjatywy Hanny Szapiro-Sawickiej)³⁶. Afisz dumnie zapowiada imprezę jako „Pierwszą Wielką Zabawę Taneczną”, w „Sali teatralnej Domu Ludowego przy ulicy Tannenbauma”. Początek wyznaczono na godz. 17.30; do tańca przy obficie zaopatrzonym bufecie przygrywać miała „orkiestra doborowa”, a to wszystko za 30 zł. Organizatorzy zapraszali wszystkich obywateli Rzeszowa i okolicznych miejscowości. Nad spokojem i porządkiem podczas zabawy czuwał komitet organizacyjny, który prawdopodobnie zlecił druk afiszów w Drukarni Miejskiej w Rzeszowie.

21 kwietnia 1945 r. od godz. 16.30 na scenie teatralnej królował repertuar muzyki klasycznej. Miłośnicy muzyki poważnej mogli wysłuchać, wykonanego z orkiestrą symfoniczną, koncertu fortepianowego D-dur Wolfganga Amadeusza Mozarta, oraz utworów węgierskiego kompozytora Emmericha (Imre) Kalmana z „operetki Sylvia”, czyli fragmentów trzyaktowej „Księżniczki czardasza” (premiera 1915). Autorem polskiej wersji libretta był sam Jerzy Jurandot. Partie chóru opracował W. Mróz, orkiestrę poprowadził Tadeusz Głodziński, późniejszy dyrektor Państwowej Średniej Szkoły Muzycznej w Białymstoku i członek Zarządu Białostockiego Towarzystwa Muzycznego z 1963 r. Partie solowe kreowali: Irena Dziurzyńska – sopran i Igo Machowski – baryton, akompaniament fortepianowy Janina Bieńkowska. Artystom towarzyszył chór „Lutnia”. Koncert powtórzono w niedzielę

³⁶ *Mały Słownik Historii Polski*, Warszawa 1959, s. 237–238; P. Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy (1941–1944)*, Fronda, Warszawa 2006, s. 80.

22 kwietnia o godz. 17.00, z tego powodu sztukę pt. „Gdzie diabeł nie może...” wystawiono nietypowo o godz. 12.00. Na afiszach anonsowano go jako „III Koncert Symfoniczny”, zapisu dokonano czcionkami z elementami pisma szeryfowego. Klasycznie wykonany afisz informacyjny pochodził z Drukarni Udziałowej w Rzeszowie.

Inicjatywą kulturalną promującą działalność teatru były, oprócz systematycznych akcji afiszowych, tzw. „poranki teatralne” – ówczesnie jedna z nielicznych form marketingowych, promocyjnych i reklamowych informujących o repertuarze, a również pomysł na niedzielne atrakcje. Poranne (niezupełnie) spektakle zaczynały się od godz. 12.00, regularne seanse przewidziano na godz. pomiędzy 17.00 a 18.00. Na południowe przedstawienia można było nabywać bilety po promocyjnie obniżonych cenach. Takie działania dyrekcji teatru można zaliczyć i do skutecznej działalności promocyjnej i edukacyjnej tej bardzo ważnej instytucji kultury funkcjonującej w trudnej powojennej rzeczywistości.

Repertuar kwietniowy obejmował nadto trzyaktową operetkę „Miłość na Marsie”, autorstwa Romana Niewiarowicza, w reżyserii Stefanii Gintel-Domańskiej; na przedstawienie 24 czerwca 1945 r. bilety wyprzedano z dużym wyprzedzeniem. Wprowadzenia przed spektaklem dokonał Antoni Kleeberg, również autor muzyki, który w latach 1944–1945 pracował w Teatrze Ziemi Rzeszowskiej³⁷. Reżyserem widowiska był Bogdan Proskurnicki³⁸. Premiera w Teatrze Ziemi Rzeszowskiej odbyła się w lutym 1945 r.³⁹

³⁷ <https://encyklopediateatru.pl/przedstawienie/31579/milosc-na-marsie> (dostęp: 20.07.2024).

³⁸ Tamże.

³⁹ <https://encyklopediateatru.pl/sztuki/1947/gdzie-diabel-nie-moze> (dostęp: 20.07.2024).

Repertuar Teatru Ziemi Rzeszowskiej

Zakończenie sezonu

poniedziałek, 25 VI. 1945 godz. 18-ta	MIŁOŚĆ NA MARSIE operetka w 3 aktach z prologiem A. Kleeberga	Przedstawienie sprzedane
wtorek, 26 VI. 1945 godz. 18-ta	ZEMSTA komedia w 5 obrazach Al. hr. Fredry	
środa, 27 VI. 1945 godz. 18-ta	GDZIE DIABEŁ NIE MOŻE komedia w 3 aktach R. Miewiarowicza	
czwartek, 28 VI. 1945 godz. 18-ta	JEGO WIELKA MIŁOŚĆ dramat w 3 aktach z prologiem	
piątek, 29 VI. 1945 godz. 18-ta	Miłość na Marsie operetka w 3 aktach z prologiem A. Kleeberga	
sobota, 30 VI. 1945 godz. 18-ta	Gdzie diabeł nie może komedia w 3 aktach R. Miewiarowicza	
Ostatnie przedstawienie w sezonie		
niedziela, 1 lipca 1945 godz. 18-ta	Zemsta komedia w 5 obrazach Al. hr. Fredry	

Kupony zniżkowe ważne na wszystkie przedstawienia oprócz niedziel 1 lipca 1945 r.
Bilety do nabycia codziennie od godziny 10-tej rano przy kasie Teatru.

Biuletyn „Młodych” Rzeszów 5/1945

Il. 5. Źródło: Afisz informacyjny. Archiwum WDK w Rzeszowie

W czerwcu 1945 r. na afiszu utrzymał się dramat „Jego wielka miłość”, w reżyserii i przekładzie Bogdana Proskurnickiego; współautorem przekładu był Antoni Kleeberg. Premiera w tym samym teatrze odbyła się jeszcze w listopadzie 1944 r.

Czerwcowo-lipcowej oferty teatralnej dopełniała „Zemsta” Aleksandra hrabiego Fredry, zapowiadana na afiszach jako

„komedia w 5 obszarach”; jej niedzielne przedstawienie 1 lipca 1945 r. było ostatnim w tym sezonie teatralnym i nie było objęte promocją cenową. Na pozostałe sztuki teatralne można było wykupić „kupony zniżkowe”, które dziś zapewne nazwalibyśmy „karnetami”.

Afisz z repertuarem od 25 kwietnia do 1 lipca 1945 r. (okres objął samobójstwo Adolfa Hitlera w berlińskim bunkrze, zakończenie II wojny światowej i upadek hitlerowskiej III Rzeszy) obwieszczał zakończenie sezonu 1944/1945. Repertuar od 9 do 17 czerwca 1945 r. zapowiadał jeszcze spektakl „Grube ryby” Bałuckiego.

O kolejnym wydarzeniu kulturalnym, w dniach 11 i 12 czerwca 1945 r., informowały afisze wykonane przez Drukarnię Miejską w Rzeszowie, która od połowy tego roku coraz częściej realizowała zamówienia różnych instytucji państwowych. Jakość afiszy był staranna i poprawna pod względem redakcji tekstu i układu graficznego, posłużono się zróżnicowaną wielkością czcionek i estetyczną ornamentyką.

Kolejne wydarzenie zapowiedziano jako „rewię kostiumów historycznych” przygotowano „staraniem grona (pedagogicznego) i uczennic Gimnazjum Krawieckiego z Przemyśla”. Gimnazjum od 1952 r. przemianowane na Zasadniczą Szkołę Odzieżową nr 1, przy Stawki 4, nieco później na powrót mieściło się przy ul. Kazimierzowskiej w Przemyśle⁴⁰.

Rewia kostiumów odbywała się przy podkładach muzycznych nazwanych „ilustracją muzyczną”. Stronę dźwiękową w zakresie wokalnno-muzycznym opracował prof. Leon Edward Jurczyński, akompaniowała D. Cichońska, za stronę choreograficzną odpowiadała Lidia Molenda-Bilińska. Zaprezentowane w Rzeszowie kostiumy historyczne zostały

⁴⁰ https://zso.edu.pl/?page_id=184 (dostęp: 12.07.2024).

wykonane w pracowniach szkolnych Gimnazjum Krawieckiego w Przemyślu. Warto nadmienić, że profesor Leon E. Jurczyński urodził się w 1888 r. w Tarnopolu. Ukończył prawo na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. W czasie studiów prowadził chór akademicki, z którym przez ferie letnie wyjeżdżał do miejscowości kuracyjnych dawnego zaboru austriackiego, by popularyzować polską muzykę narodową. W 1926 r. przeniósł się do Przemyśla, do drugiej wojny światowej uczył śpiewu w szkołach średnich, głównie w II Gimnazjum im. Kazimierza Morawskiego na Zasaniu⁴¹. Afisz zapowiadał co prawda punktualne rozpoczęcie rewii, lecz organizatorzy nie umieścili w ogłoszeniu godziny rozpoczęcia.

W ramach obchodów Tygodnia Polskiego Czerwonego Krzyża 15 czerwca sala teatralna była miejscem wyjątkowo doniosłego wydarzenia artystycznego: koncertu wybitnej artystki operowej o światowej sławie, Olgi Didur, na afiszu zapowiedzianej jako „primadonna Metropolitan Hause w N.-Yorku”. Olga Didur (ur. 1900 r. w Warszawie, zm. w 1963 w Katowicach) należała do najwybitniejszych polskich śpiewaczek operowych. Córką artysty operowego Adama Didura⁴², zaliczanego do najznakomitszych basów przełomu XIX i XX w., i śpiewaczki meksykańskiej Angeli Aranda-Arelano. Śpiewu uczyła się u ojca i we Włoszech. Debiutowała (1930) na scenie Metropolitan Opera House jako Preziosilla w „Sile przeznaczenia”. Artystka największych i najsławniejszych scen operowych w Polsce i na świecie⁴³.

⁴¹ T. Dobrowolski, *Profesor Jurczyński*, [w:] *Z dziejów kultury i literatury ziemi przemyskiej*, S. Kostrzewska-Kratochwilowa (red.), t. 2, Przemyśl 1973, s. 323–324.

⁴² H. Barańska, *Zmarł Profesor Adam Didur...*, „Trybuna Robotnicza” z 9.01.1946, nr 9, s. 3.

⁴³ *Słownik Biograficzny Teatru Polskiego 1765–1965*, PWN, Warszawa 1973.

Il. 6. Źródło: Afisz informacyjny. Archiwum WDK w Rzeszowie

Sławna operowa diwa w prowincjonalnym wtedy Rzeszowie wystąpiła, zgodnie z treścią podaną na afiszach, w koncercie obejmującym „wyjątki z oper i pieśni największych kompozytorów polskich i zagranicznych”⁴⁴.

⁴⁴ Ranga owego wydarzenia artystycznego sprzed prawie osiemdziesięciu lat zasługuje na szczegółową analizę, która zapewne wzbogaciłaby miejskie

Należy sobie uzmysłwić, iż taki koncert wówczas można było zorganizować w tej części Polski tylko w Krakowie. Warszawa była zupełnie zniszczona, Lwów przynależał już do państwa sowieckiego, a Wrocław, Gdańsk czy Poznań jeszcze mierzyły się z powojennymi problemami po przejściu walk frontowych sprzed kilku miesięcy.

Początek niecodziennego koncertu przewidziano na godz. 18.00. Bilety opiewały na 50, 40 i 30 zł; w przedsprzedaży można je było kupić w siedzibie rzeszowskiego oddziału Polskiego Czerwonego Krzyża przy ul. Sokoła 6, w godz. 9.00–13.00, a w dniu koncertu w kasie Teatru. Druk afiszów wykonała rzeszowska Drukarnia Miejska w specyficznej dla tego typu druków konwencji graficznej.

Na deskach Teatru Ziemi Rzeszowskiej od 8 do 15 lipca 1945 r. gościnnie prezentował się Teatr 9 Dywizji Piechoty (sformowanej w sierpniu 1944 r. w ramach 2 Armii Wojska Polskiego)⁴⁵. Z afiszów dowiadujemy się, że „Wielka Rewia w barwnych i bogatych kostiumach” zostanie wystawiona w „gmachu byłego Teatru Ziemi Rzeszowskiej przy ulicy Tannenbauma”. Organizatorzy zapowiadali: muzykę tańce, śpiew, humor i skecze. Premierę spektaklu wyznaczono na niedzielny wieczór 8 lipca, a ostatnie przedstawienie na 15 lipca, zawsze o godz. 18.00. Pierwsze miejsca na widowni wyceniono na 40 zł, kolejne na 30 i 20 zł. Miejsca na balkonie kosztowały 30 zł. Predsprzedaż prowadzono w kasie teatru.

Należy przypuszczać, że wojskowy ansambl 9 Dywizji Piechoty spędził w mieście ok. 10 pracowitych dni, które stanowiły zakończenie sezonu rzeszowskiego teatru. Druk afiszów – Drukarnia Miejska.

i regionalne annały z dziedziny kultury, zwłaszcza muzyki klasycznej.

⁴⁵ https://www.jednostki-wojskowe.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=316&Itemid=27 (dostęp: 17.07.2024).

Z zachowanych afiszów teatralnych dowiadujemy się także, iż nowy, 1946 rok, na deskach teatru w Domu Ludowym rozpoczynały tradycyjne Jasełka, zatytułowane „Bóg się rodzi”, które przygotowali uczniowie z Koła Literacko-Artystycznego im. Ludwika Solskiego działającego przy I Gimnazjum i I Liceum w Rzeszowie.

Przedstawienie odbywało się od soboty do poniedziałku (5–7 stycznia 1946), w niedzielę spektakl jasełkowy wystawiany był dwukrotnie, o godz. 12.00 i 15.30, w dni powszednie o 15.30. Afisz w nietypowym formacie i tym razem przygotowała Drukarnia Miejska. Była to kolejna aktywność sceniczna Koła Literacko-Artystycznego, zainicjowana w pierwszych dniach września 1944 r.

Inny zachowany afisz informujący o działalności instytucji pochodzi z maja 1946 r. Mianowicie, 29 i 30 maja Zespół Amatorski Orkiestry Związku (sic!) Zawodowych Kolejarzy RP w Rzeszowie „w domu Tannenbauma” zaprezentował sztukę noszącą tytuł „Królowa przedmieścia”, zapowiadaną jako „wodewit (sic!) w pięciu aktach, ze śpiewami i tańcami.” Zespołowi teatralnemu towarzyszyła „orkiestra własna” Związku Zawodowego Kolejarzy RP w Rzeszowie. Bilety od 30 do 50 zł były do nabycia w lokalu Związku Zawodowych Pracowników Kolejowych w rzeszowskim Rynku nr 20, w godz. 8.00–16.00, zaś w dniu przedstawienia – jak zapisano – „przy kasie”. Dochód miał być przeznaczony na „cele orkiestry”. Tym razem afisz, w układzie horyzontalnym, przygotowała Drukarnia Chrześcijańska, która znajdowała się przy Rynku 31 w Łańcucie. Nie ustrzegła się ona błędu w zapisie rodzaju przedstawienia, jakim w zamyśle twórców spektaklu mógł być wodewil, i błędu w nazwie zespołu artystycznego.

W czerwcu 1946 r. do teatru „na gościnne występy” przyjechał Powiatowy Operetkowo – Dramatyczny Teatr z Lubaczowa pod artystycznym zarządem A. Pomagajbo. Miłośnicy sztuki

teatralnej mieli okazję zobaczyć „dramat w 5 aktach ze śpiewem i tańcami” zatytułowany „Cyganka Aza”. Sztuka oparta była na motywach powieści „Chata za wsią” Józefa Ignacego Kraszewskiego, autora największej liczby książek i wierszy w historii literatury polskiej. Powieść z 1842 r. ukazywała się drukiem w 1854–1855 r. Gabriela Zapolska zaadaptowała ją w 1884 r. na potrzeby teatru. Na motywach powieści Alfred Nossig oparł libretto opery Ignacego Paderewskiego „Manru” z 1901 r. Na podstawie powieści Kraszewskiego powstał w 1926 r. film w reżyserii Artura Twardyjewicza „Cyganka Aza”; tytułową postać grała Irena Jedyńska⁴⁶.

Losy Azy i jej kochanka Tumrego to literacka osnowa sztuki wystawionej 7 czerwca 1946 r. na scenie Domu Ludowego. Przedstawienia odbywały się „o godzinie 6 wieczór”. Ta swoista sceniczna „opera mydlana” miała zapewne wielu zwolenników, epicka kontynuacja losów bohaterów sprzed lat z pewnością wydawała się atrakcyjna. Tragiczna postać rozdartego emocjonalnie Tumrego była kanwą scenicznego widowiska o tytule „Córka Tumrego”. Przedstawienie współreżyserowali A. Pomagajbo i J. Bartkiewicz, za stronę administracyjną odpowiedzialni byli B. Wesołowski i B. Gerlach. Na afiszu zabrakło informacji o cenach biletów (możliwość nabycia w przedsprzedaży) i nie podano miejsca ich zakupu, natomiast w dniu spektaklu można je było nabyć w kasie teatralnej od godz. 10.00. Druk afiszów wykonała Drukarnia Miejska, różnicując krój i wielkość czcionek oraz wprowadzając elementy linearne i geometryczne w obrębie stosowanej grafiki.

⁴⁶ Z. Lewinówna, *Chata za wsią*, [w:] *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 1, R. Łąkowski (red.), Warszawa 1989, s. 132.

Ostatni afisz będący w dyspozycji Wojewódzkiego Domu Kultury w Rzeszowie przy ul. Stefana A. Okrzei 7, mówiący o działalności kulturalnej i artystycznej w budynku Domu Ludowego przedwojennej Fundacji Tannenbauma, dotyczy nieco innej w charakterze imprezy. Rzeszowski Dom Ludowy po wojnie był miejscem działalności związków zawodowych należących do różnych branż. Tym razem Związek Zawodowy Pracowników Poczтовых w Rzeszowie urządzał tu „Tradycyjną Katarzynkę”. Imprezę z niejakim wyprzedzeniem zaplanowano na sobotni wieczór 23 listopada 1946 r. Był to dawny polski zwyczaj świąteczny obchodzony przez kawalerów, odpowiednik Andrzejek. Katarzynki obchodzono w nocy z 24 na 25 listopada, tj. w wigilię św. Katarzyny Aleksandryjskiej; odbywały się wróżby matrymonialne w odniesieniu do młodych nieżonatych mężczyzn⁴⁷. Katarzynki zostały wyparte przez popularniejsze Andrzejki, które z zabawy przewidzianej wyłącznie dla dziewcząt z czasem stały się zabawą obojga płci.

Afisz informował, że impreza rozpoczyna się o „godzinie 19-tej (7 wieczór)”; o jej atrakcjach stanowiły „orkiestra doborowa”, „bufet tani i obfity” oraz, co nie było bez znaczenia, „sala dobrze ogrzana”. Bilety w cenie 70 zł. Afisz w układzie poziomym, liniowymi elementami grafiki wykonała Drukarnia Miejska w Rzeszowie.

Od 1946 r. w sali widowiskowej przedwojennego Domu Ludowego „Bet Am” zorganizowano również kino „Zachęta”, które funkcjonowało do 1953 r. Na stronach portalu „Kino, którego nie ma” można przeczytać, że „Zachęta” była wtedy „kinem II kategorii (...) i jak wynika ze sprawozdania z wykonania planu rozpowszechniania (filmów) w Kinach Miejskich

⁴⁷ M. Dziura, *Cztery pory roku. O pracy i świętowaniu na ziemi przemyskiej*, Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej, Przemyśl 2019, s. 17.

w poszczególnych miesiącach 50 roku, była kinem największym, jeśli chodzi o liczbę dostępnych miejsc – 420–474 (dla por. Apollo, średnio ok. 400)". Październik 1950 r.: w wykazie zerwanych seansów w kinach miejskich Okręgowej Dyrekcji Rozpowszechniania Filmów w Rzeszowie widnieje również „Zachęta”,

...w której odwołano 7 seansów w ciągu 5 dni. Powodem tego stanu rzeczy były m.in. zebrania: związków zawodowych i Samopomocy Chłopskiej, odczyt ks. płk. oraz Delegata Pokoju, a także próba sceniczna dzieci szkolnych. Była to liczba rekordowa na tle pozostałych wymienionych w wykazie kin. W 99% pozostałych przypadków jako przyczynę zerwania [seansów] podany jest brak prądu⁴⁸.

*

Omówione powyżej treści i forma afiszów z lat 1944–1946 odnosiły się do wydarzeń artystycznych, kulturalnych i edukacyjnych organizowanych w rzeszowskim Domu Ludowym. Informacje nieco uzupełniające tło kulturowe, historyczne i społeczne zostały wprowadzone również po to, by choć w niewielkim stopniu oddać klimat prowincjonalnego, powiatowego miasteczka, które w zamyśle ówczesnych władz, głównie z powodów politycznych, aspirować miało do roli miasta wojewódzkiego – co niebawem zostało konsekwentnie zrealizowane.

Niniejsze opracowanie może być przyczynkiem do pogłębionych badań stanu kultury w powojennym Rzeszowie. Omawiane afisze, aczkolwiek to ulotne druki akcydensowe, są cennym dokumentem epoki – świadczą o historii i życiu

⁴⁸ https://www.facebook.com/kinoktoregoniema/?locale=pl_PL (dostęp: 8.08.2024).

społecznym ówczesnego Rzeszowa. Mimo licznych trudności, w latach 1944–1948 mieszkańcy i władarze miasta wykazywali się dużą aktywnością w tworzeniu nowych instytucji i organizacji kulturalnych.

Fundacja Tannenbauma, zgodnie z jej kulturową i organizacyjną misją, również w powojennym Rzeszowie znalazła kontynuację w działalności Domu Ludowego – przez ofertę Kina „Zachęta”, aż po Wojewódzki Dom Kultury w Rzeszowie przy ul. Tannenbauma, a następnie S. Okrzei. Przez ostatnie osiem dekad Wojewódzki Dom Kultury był i jest nadal miejscem, w którym mieszkańcy mogą odnajdować twórcze inspiracje, rozwijać pasje i aktywnie uczestniczyć w życiu kulturalnym, słowem – odgrywa wciąż kluczową rolę zarówno w życiu miasta, jak i całego Podkarpacia.